

IŠ LIETUVOS TEISMŲ ISTORIJOS: APELIACINIAI RŪMAI (1933–1944)

Mindaugas Maksimaitis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto

Teisės filosofijos ir istorijos katedra

Ateities g 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

Telefonas (+370 5) 271 4697

Elektroninis paštas mindaugasmaksimaitis@mruni.eu

Pateikta 2014 m. vasario 6 d., parengta spausdinti 2014 m. kovo 13 d.

doi:10.13165/JUR-14-21-1-02

Įžanga

Skaitytojų dėmesiui siūlomas straipsnis¹ tęsia mūsų publikaciją Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų sistemos raidos tema, skirtą 1918–1933 metų laikotarpiui, apibūdintam teismų santvarkos pagrindų formavimosi metais². Šiuokart aptariama 1933 m. rugsėjo 15 d. įsteigta nauja tos sistemos grandis – Apeliaciniai rūmai. Straipsnyje siekiama atskleisti šios teisminės institucijos įsteigimo tikslus ir eigą, jos organizacijos ir veiklos pagrindus bei reikšmę.

Literatūroje Apeliacinių rūmų istorija nušviesta ypač šykščiai: jauniausia Lietuvos teismų sistemos grandis, kurios įsteigimu anuomet siekta sudaryti sąlygas visiškai

-
- 1 Straipsnis parengtas pranešimo, autoriaus skaityto iškilmingame susirinkime Apeliacinio teismo aštuoniasdešimties metų sukakčiai pažymėti, vykusiam 2013 m. gruodžio 16 d., pagrindu.
 - 2 Maksimaitis, M. Teismų santvarkos pagrindų formavimasis Lietuvoje (1918–1933). *Jurisprudencija*. 2013, 20 (2).

įtvirtinti kasaciją Lietuvos teismų sistemoje, suvienodinti instancines proceso šalių galimybes ir į atskiras teismo institucijas išskirti apeliacinį ir kasacinį procesus – pašalinti trūkumus, kuriuos turėjo teismų sistema, paskubomis 1918–1919 metais organizuota atkuriant Lietuvos valstybingumą, esamuose moksliniuose tyrinėjimuose paminima tik prabėgomis.

Nekartojant minėtame mūsų straipsnyje publikuotos esamos literatūros Lietuvos teismų sistemos raidos tematika apžvalgos, šiame straipsnyje nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos teismų santvarkos klausimu ją reikėtų papildyti 40 puslapių apimties specialiu dvikalbiu jubiliejiniu leidiniu³, pasirodžiusiu 2003 metais Apeliacinio teismo septyniadešimtmečio proga ir trumpai apibūdinančiu šios teisminės institucijos istoriją kelią, taip pat neseniai apginta sovietmečio Lietuvos teismams skirta D. Sagatienės daktaro disertacija, kurioje, aptariant Lietuvos Respublikos teismų naikinimą pirmosios sovietinės okupacijos metais, tam tikra vieta skiriama Apeliacinių rūmų ir jų teisėjų likimui⁴. Be to, A. Vilbiko knygoje⁵ paskelbta informacija apie personalinę Apeliacinių rūmų sudėtį ir jos kaitą konkrečiais istoriniais laikotarpiais.

1. Teisminės kasacijos problema pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais ir jos sprendimo paieškos

Siekiant patyrinti svarbiausios apeliacinės instancijos tarpukario Lietuvos teismų sistemoje – Apeliacinių rūmų – atsiradimą, neišvengiamai susiduriama su paradoksalia, atrodytų, situacija, nes tą atsiradimą lėmė ne buvę apeliacijos trūkumai, o suvoktas nesamos kasacinės instancijos reikalingumas.

Padėtis atsikuriančioje, Pirmajam pasauliniam karui baigiantis, Lietuvos valstybėje buvo atvėrusi itin plačią erdvę teismų veiklai: karui išblaškius žmones, daugeliui jų palikus savo užgyventą gerą ir pabėgėliais išsidariusius į Rusiją, patekus į kariuomenę arba į belaisvių stovyklas Vokietijoje, pasilikusieji neretai buvo užvaldę svetimą nekilnojamą ir kilnojamą turtą, jau nekalbant apie tai, jog karo ir nepriteklių metais neregėtai išaugo nusikalstamumas, o teismai okupacijos sąlygomis menkai su tuo tekovojo⁶.

Bendrosios kompetencijos teismų sistemą Lietuvoje įteisinęs Valstybės Tarybos 1918 m. lapkričio 28 d. priimtas įstatymas – Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas⁷, įvedė kai kurias naujoves laikinai paliktuose galioti atitinkamuose iki-

3 *Lietuvos apeliacinis teismas. The Court of Appeal of Lithuania* [be v. ir d.].

4 Sagatienė, D. *Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 47–49.

5 Vilbikas, A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*. Šiauliai, 2009, p. 109–110 ir kt.

6 Mačys, V. Teisingumo ministerijos 1921 metų darbuotės apžvalga. *Teisė*. 1922, 2:23.

7 Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/26.

kariniuose Rusijos įstatymuose, pirmiausia 1864 metų Teismo statute, reglamentavusiame teismo įstaigų sąrangą (Rusijos imperijos įstatymų sąvado XVI t.): atsisakyta luominių teismų bei sustabdytas visuomenės atstovų dalyvavimas teismo procese⁸, panaikinti prieškariniai valsčiaus ir miesto teismai, jų nebaigtos bylos perduotos taikos teisėjams, likviduotas skirtumas tarp bendrosios ir taikos teismų teisenos. Pati teismų sistema, ano meto apibūdinimu, buvo „supaprastinta iki kraštutinumo“, sukonstruota pagal vokiečių okupuotoje teritorijoje veikusios sistemos (*Friedensgerichte-Bezirksgerichte-Obergericht*) pavyzdį⁹. Pirmųjų dviejų pakopų teismai – taikos teisėjai ir apygardos teismai – priklausomai nuo jų sprendžiamų civilinių bylų ieškinio kainos ar nusikaltimų baudžiamosiose bylose sunkumo, paprastai buvo pirmosios instancijos teismais, jiems, be to, pavestos apeliacijos funkcijos visoms pirmųjų išnagrinėtoms byloms; aukščiausiaja teismo instancija Lietuvoje paskelbtas Vyriausiasis Tribunolas, kuriam apeliacine tvarka buvo galima skųsti apygardos teismų nutarimus visose bylose, jų išnagrinėtose pirmosios instancijos tvarka. Ši sistema buvo vertinama kaip tinkama besikuriančiai valstybei: „Ar gali būti paprasčiau ir geriau!“¹⁰.

Apeliaciniai bet kurios grandies teismų sprendimai tuomet laikyti galutiniais, kasacijos Laikinis teismų sutvarkymo įstatymas nenumatė. Oficialiame laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo paaiškinime¹¹ samprotauta, kad pagrįstam bylos sprendimui užtenka pirmosios ir apeliacinės teismo instancijų pastangų, tuo tarpu kasacinė instancija teisingą bylos sprendimą galinti tik suardyti; šios instancijos nauda apskritai esanti abejotina ir ginčijama net ir kasaciją praktikuojančiose šalyse. Reikštas įsitikinimas, jog vienodo teisės aiškinimo uždavinį, paprastai sprendžiamą kasacinio teismo, Lietuvoje sugebėsiantis išspręsti Vyriausiasis Tribunolas, veikdamas kaip bendra visai Lietuvai apeliacinė instancija. Be viso to, kasacijos instancijos kuriamoje teismų sistemoje nenumatymas aiškintas dar ir kaip laikinas – „iki gyvenimas parodys šios reikalingumą“.

Tiesa, ne visi išmanantys reikalą buvo linkę sutikti su šia oficialia nuomone. Beveik tuo pat metu pradėjęs mokslininko karjerą M. Römeris kasacinį teismą viešai apibūdino pasaulinėje praktikoje jau pasiteisinusia ir vienintele įmanoma bendrosios kompetencijos teismų sprendimų teisėtumo kontrolės priemone; teismų sprendimai, pasak jo, turintys remtis įstatymais, bet dėl galimų teisėjo įstatymo interpretavimo klaidų ar kitų priežasčių, o kartais netgi dėl piktos valios jo sprendimas galintis neatitikti įstatymo arba net įstatymui prieštarauti, todėl žemesnio teismo priimamų aktų teisėtumui kontroliuoti kasacinis teismas esantis būtinas¹².

8 Byla, J. Lietuvos teismo dvidešimtmečio sukaktis. *Teisė*. 1938, 44: 361–362; Toliušis, Z. *Lietuvos teismų sutvarkymas*. Antroji laida. Kaunas, 1926, p. 3.

9 *Lietuvos teismas 1918–1928*. Red. A. Kriščiukaitis. Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930, p. 202.

10 Skipitis, R. Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas. *Teisėtylos žinios*. 1965, 27/28: 20.

11 Paaiškinimas įstatymui „Laikinis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/27.

12 Römeris, M. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetas, 1931, p. 19, 50.

Prie kasacijos problemos sprendimo Lietuvoje realiai priartėta jau 1921 metais, Steigiamajam Seimui priėmus Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo papildymą¹³, pavedusį Vyriausiajam Tribunalui nagrinėti kasacinius skundus dėl apygardos teismų sprendimų ir nutarimų jų apeliacine tvarka išnagrinėtose reikšmingesnėse baudžiamosiose ir civilinėse bylose, įstatyme apibrėžtose atitinkamai teismo skirtos baudmės ar ieškinio kainos didumu.

Įvesta naujovė neabejotinai praplėtė procesines šalių galimybes, bet sykiu ji išbalansavo veikusių teismų sistemą. Ji reiškė, pirmiausia, kad tame pačiame teisme – Vyriausiam Tribunalui – buvo sutelktos ne tik apeliacinės, bet ir kasacinės teismo funkcijos, neskaitant dar ir baudžiamųjų bylų, iškeltų Respublikos prezidentui, ministrui pirmininkui ar kuriam kitam ministrui už tarnybinius nusikaltimus ar valstybės išdavimą, kurias 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucija jam, kaip aukščiausiajam teismui, pavedė nagrinėti pirmosios (ir galutinės) instancijos tvarka; antra, kasuoti pagal šį įstatymo pakeitimą tebuvo galima tik tam tikrą dalį bylų, būtent tik dėl taikos teisėjo priimtų sprendimų, apeliacine tvarka jau išnagrinėtų apygardos teismuose, t. y. faktiškai tik paprastesnėse, dėl lengvesnių nusikaltimų ir pigesnių ieškinių bylose, įstatymo pavestose taikos teisėjų kompetencijai, tuo tarpu apygardos teismų sprendimams, priimtiems pirmosios instancijos tvarka, Vyriausiasis Tribunalas ir toliau liko vien tik apeliacine instancija, kasacija šiems sprendimams ir toliau nebuvo taikoma.

Minėtu įstatymu įvesta kasacija dėl šios priežasties reikalo neišsprendė, net, galima pasakyti, jos taikymą elementaraus teisingumo požiūriu padarė nepakenčiamą ir nepateisinamą, nes daliai bylų (pradėtoms taikos teisme), buvo leistos trys, o pirmosios instancijos tvarka nagrinėtoms apygardos teisme – tik dvi teismo instancijos, kasacijos galimybės žymi bylininkų dalis apskritai negavo. Juolab kad būtent apygardos teismuose pirmąja instancija buvo nagrinėjamos svarbesnės, dėl sunkesnių nusikaltimų ir dėl brangesnių ieškinių, ir sudėtingesnės bylos, tad kasacijos galimybė čia neabejotinai buvo net aktualesnė nei bylose, pirmąja instancija nagrinėtose taikos teisėjų.

Kasacinio teismo Lietuvoje problemą savo veikaluose, parašytuose teisinės valstybės problematika, toliau nekart kėlė M. Römeris. Atsižvelgdamas į tai, kad kasacinio teismo funkcija Lietuvoje esanti pavesta teismo institucijai, atliekančiai taip pat ir apeliacinio teismo funkcijas, dar svarbiau – kad kasacinis procesas apimantis ne visus baudžiamųjų ir civilinių teismų darbo rezultatus, M. Römeris teigė, jog mūsų valstybė kasacinio teismo tikrąją prasmę neturinti, atsiradusi tiktai jo užuomazga; jau vien dėl to, kad nebuvęs numatytas kasacinis teismas, kurį jis laikė būtina autoritetinga teismų sistemos viršūne, įstatymo nustatytoji teismo konstrukcija Lietuvoje likusi neužbaigta¹⁴.

13 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas. *Vyriausybės žinios*. 1921, Nr. 68/607.

14 Römeris, M. *Administracinis teismas*. Kaunas: Lietuvos universiteta, Teisių fakultetas, 1928, p. VII; Römeris, M. Teisinės valstybės organizacija. *Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais (1927.IX.15–1928.II.16)*. Kaunas: Lietuvos universitetas, 1928, p. 30.

Nepaisant kritiško teisinės visuomenės (taip pat ir pačių 1918 metų Laikinojo teismų sutvarkymo įstatymo rengėjų) požiūrio į kai kurias šio akto nuostatas¹⁵, visas įstatymas pasirodė esąs ganėtinai gyvybingas, nė viena politinė grupė Seime jo peržiūrėjimo klausimo nekėlė, tenkintasi vos keletu neesminių jo pakeitimų¹⁶. Šiek tiek daugiau buvo dirbama tik Teisingumo ministerijos kabinetuose, ypač pirmoje trečiojo dešimtmečio pusėje funkcionuojant krikščioniškai Vyriausybei.

Didžiausiu šio laikotarpio teisinės kūrybos darbu, vykdamas šios Vyriausybės ir ypač jos teisingumo ministro A. Tumėno užsibrėžtą ir savo veiklos pradžioje Seimui pateiktą programą¹⁷, laikytinas 1924 metais parengtas išsamus naujo Teismų sutvarkymo įstatymo projektas¹⁸. Pagrindinės jame turėjo būti normos, numatančios atnaujinti ir, visiškai įteisinant kasaciją, papildyti bendrosios kompetencijos teismų sistemą: dabar ji turėjo susidėti jau ne tik iš taikos teisėjus pakeisiančių nuovadų teisėjų, taip pat apygardų teismų ir daugiausia iki tol užsiiminėjusio apeliaciniais skundais Vyriausiojo Tribunolo – svarbiausiu esamos teismų sistemos pakeitimu įstatymo projekto kūrėjai laikė jos papildymą nauja, be to, dar ir aukščiausia grandimi sistemoje – specialiu kasacijos ir revizijos teismu, įvardintu Senatu. Kartu ketinta suvienodinti proceso šalių padėtį, suteikiant joms teisę, esant reikalui, pasinaudoti apeliacinio ir kasacinio teismo instancijų teikiamomis galimybėmis; be to, pasak projekto rengėjų, bylų sprendimo tvarka apeliaciniame ir kasaciniame teismuose esanti ganėtinai skirtinga, todėl jas nagrinėti tame pačiame teisme nesą tikslinga. Pagaliau – buvo pripažinta, jog šešeri nepriklausomos Lietuvos teismų veiklos metai įtikinę, jog sunku esą teismų veiklą tinkamai sutvarkyti be grynai kasacinio teismo¹⁹.

Parengtas Teismų sutvarkymo įstatymo projektas, gavęs Teisingumo ministro tarybos pritarimą²⁰, suspėjo pasiekti Seimą, bet, A. Tumėnui iš teisingumo ministro posto pasitraukus, Vyriausybė 1925 metų projektą iš ten atsiėmė ir ėmėsi jį dar tobulinti. Tik 1928 metų rudenį įsteigus Valstybės Tarybą, kuriai, tarp kitų funkcijų, įstatymu specialiai pavesta užsiimti įstatymų projektų rengimu, teismų reformos projektas pateko į jos rankas²¹. Po intensyvių dar keletu metų pareikalavusių Valstybės Taryboje specialiai sudarytos komisijos ir visos vyriausybės bendrų pastangų užbaigtas Teis-

15 Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918. Sudarė A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius: Moks-
las, 1991, p. 399–401, 406–410.

16 Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*.
1924, Nr. 160–1140; 1926, Nr. 238–1543.

17 Paaškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto. *Lietuvos centrinis valstybės
archyvas* (toliau –LCVA). F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 18.

18 Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas. LCVA. F. 1556, ap. 3, b. 16, lap. 1–17.

19 *Supra* note 17.

20 *Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga)*. „Teisės“ priedas A. Kriščiū-
kaičio suredaguotas. Kaunas, 1924, p. 186.

21 Ministrų Kabineto 1928 08 07 pos. protokolas. LCVA. F. 923, ap. 1, b. 556, lap. 93.

mų santvarkos įstatymas²², pagal tuomet galiojusią tvarką gavęs Ministrų Kabineto pritarimą ir 1933 m. liepos 11 d. paskelbtas Respublikos Prezidento, tapo bendrosios kompetencijos teismų sistemos reformos, užpildžiusios jau Teismų sutvarkymo įstatymo projekte pradėtas konstruoti keturias jos grandis ir, pagaliau, visiškai įteisinusios kasacinę instanciją, teisiniu pagrindu.

2. Apeliacinių rūmų vieta Lietuvos teismų sistemoje

Žemutine naujosios teismų sistemos grandimi tapo taikos teisėjus pakeitę apylinkių teismai. Šių teismų kompetencija, išskyrus tai, kad jiems dabar, be paprastesnių baudžiamųjų bylų, buvo pavestos visos civilinės bylos, priminė anksčiau buvusių taikos teisėjų kompetencija. Liko išsaugoti taip pat ir apygardos teismai – pagrindinis teismas baudžiamosioms byloms spręsti pirmosios instancijos tvarka, taip pat apeliacinė instancija apylinkių teismų nagrinėtoms byloms.

Bene svarbiausia naujovė naujajame įstatyme – siekiant suvienodinti instancines proceso šalių galimybes bei į atskiras teismo institucijas išskirti apeliacinį ir šikart iki galo įteisinamą kasacinį procesus, į teismų sistemą papildomai įvesta nauja grandis, tiesa, ne į aukščiausią, kaip įstatymo projekto rengimo pradžioje buvo manoma, o į trečią hierarchijos pakopą, ir skirta ne kasacijai, o apeliacijai – bendras visai respublikai teismas, šikart ir pavadintas Apeliaciniais rūmais. Aukščiausiąja teismų sistemos grandimi ir toliau paliktas Vyriausiasis Tribunolas, bet netekęs apeliacijos funkcijų ir nuo šiol paverstas bendra visai valstybei kasacine instancija. Taigi, palyginti su pradiniu 1924 metų projektu, naujoji teismų sistemos grandis, pirma, sudarė jau ne sistemos viršūnę, o pateko, galima sakyti, į jos vidurį; antra – ji buvo sukurta ne trūkstamai kasacijai, o naujai perskirščius teismines funkcijas sistemos viduje, kaip apeliacinė instancija.

Papildoma teismų sistemos grandis, įkūnyta Apeliaciniuose rūmuose, teisinės visuomenės buvo priimta supratingai, kaip pribrendęs ir didesnių abejonių nekelian-tis dalykas. Kai kam teuzkliuvo jos pavadinimas: samprotauta, nekalbant apie paties „apeliacijos“ termino vartojimą („lietuviai apeliaciją vadina atšaukimu“), jog naujos teismo grandies įvardijimas „apeliaciniais rūmais“, tuo nusakant instancinę jo paskirtį sistemoje, pirmiausia, nesiderinantis su žemesniųjų – apylinkės ir apygardos – teismų pavadinimais, akcentuojančiais teritorinį jų paskirties momentą; negana to, teismo institucijai netinkantis „rūmų“, pagal žodžio prasmę reiškiančio didelį puošnų namą, pavadinimas – ji neva turėtų vadintis tiesiog apeliaciniu teismu, lygiai kaip ir Vyriausiasis Tribunolas – kasaciniu teismu²³.

Apeliacinių rūmų įsteigimo diena laikoma 1933 m. rugsėjo 15 d., įsigaliojus nauja-jam Teismų santvarkos įstatymui ir jam ėmus veikti²⁴.

22 Teismų santvarkos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 419-2900.

23 Šamajauskas, K. Lietuviškasis teismas. *Teisė*. 1934, 25: 33–34.

24 *Supra* note 3, p. 7.

Likus mėnesiui iki numatyto įstatymo įsigaliojimo, buvo paskelbtas Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas²⁵, naujiesiems Apeliaciniais rūmams numatęs pirminko ir penkių teisėjų (neskaitant trylikos kitų teismo tarnautojų) etatus. Teisiamąjį Apeliacinių rūmų posėdį turėjo sudaryti trys teisėjai, todėl suvokiant, kad nustatytas teisėjų skaičius gali neužtikrinti sklandaus teismo darbo, Teismų santvarkos įstatymas (37 str.) leido, teisiamojo posėdžio sudėčiai neužtenkant teisėjo, Apeliacinių rūmų pirmininkui ją papildyti kuriuo nors apygardos teismo teisėju. Visi Apeliacinių rūmų (Vyriausiojo Tribunolo, apygardos teismų) teisėjai sudarė jų visuotinį susirinkimą, kuriam pavesta kandidatų teisėjų vietoms užimti parinkimas, įvairių pranešimų išklauskymas²⁶.

Vėliau, tiesa, Apeliacinių rūmų teisėjų etatų skaičius buvo didinamas²⁷ ir sovietinės okupacijos išvakarėse juose, įskaitant ir teismo vadovybę, dirbo dešimt teisėjų. Pagal teisėjų skaičių tai buvo vienas neskaitylingiausių aukštesniųjų Lietuvos teismų: Vyriausiam Tribūnole sovietinės okupacijos išvakarėse dirbo penkiolika teisėjų, Kauno apygardos teisme – dvidešimt vienas, Šiaulių ir Panevėžio apygardos teismuose – po dešimt ir tik Marijampolės – aštuoni²⁸ bei tuo metu dar beatsikuriančiame Vilniaus apygardos teisme – šeši²⁹ teisėjai.

Per dešimtį metų vien Lietuvos universiteto Teisų fakulteto veiklos dėka aukštuosius teisės mokslus Lietuvoje buvo spėję baigti per pusę tūkstančio specialistų³⁰, todėl 1933 metų Teismų santvarkos įstatymas jau turėjo realų pagrindą teismų darbuotojams kelti pakankamai aukštus kvalifikacinius reikalavimus. Be bendro pobūdžio visiems teisėjams reikalavimų – 25 metų amžiaus ir aukštojo išsilavinimo, – pretendams į Apeliacinių rūmų teisėjus įstatymas numatė reikalavimą turėti bent trejų metų ne žemesnių pareigų kaip apygardos teismo teisėjo stažą, o į pirminko pareigas galėjo pretenduoti turintys šių pareigų bent devynerių metų stažą.

Išsaugant teisėjų skyrimo principą, 1933 metais Teismų santvarkos įstatymu ši funkcija, teisingumo ministro teikimu, pavesta Respublikos Prezidentui. „Nauja buvo tai, kad tam tikrą galimybę skyrimus įtakoti gavo patys teismai: kandidatų į Apeliacinių Rūmų teisėjus sąrašą pavesta sudarinėti visuotiniam šio teismo teisėjų susirinkimui; iš pasiūlytų kandidatų (arba ir ne iš jų) savo nuožiūra parinkęs pretendentes, teisingumo ministras galėjo su atitinkamomis charakteristikomis juos teikti prezidentui (127–129 str.).“

25 Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 422–2917.

26 Baltūsis, S. Lietuvos teismai. *Sėja*. 1974, 1/2: 26.

27 *Supra* note 25, *Vyriausybės žinios*. 1934, Nr. 437–3046; 1939, Nr. 631–4525.

28 Baltūsis, S., *supra* note 26, p. 25.

29 Respublikos prezidento aktai. *Vyriausybės žinios*. 1939, Nr. 675–4992, 4994, 4995, Nr. 679–5033; Oficialinė dalis. *Teisė*. 1940, 50: 2.

30 *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 248.

Apeliacinių rūmų pirmininku visą aptariamą laikotarpį buvo J. Gudauskis (išskyrus keturių mėnesių laikotarpį 1938–1939 metais jam tapus teisingumo ministru)³¹, prieš tai nuo 1923 metų dirbęs taikos teisėju Tauragėje, o nuo 1927 metų Panevėžio apygardos teismo teisėju, vėliau – pirmininku. Pirmininko pavaduotoju, įstatyme įvardytu antrininku, įsteigus 1939 metais šį etatą³², paskirtas teisėjas S. Dorošukas.

Sovietinės okupacijos išvakarėse, be J. Gudauskio ir S. Dorošuko, Apeliaciniuose rūmuose teisėjais dirbo A. Augustauskas-Brėdikis, E. Balbachas, P. Budrevičius, K. Kazlauskas, P. Niuneva, M. Rašinskas, S. Sasnauskas ir V. Šarka. Be paminėtųjų, per septynerius Apeliacinių rūmų funkcionavimo metus teisėjais ilgesnį ar trumpesnį laiką čia buvo dirbę dar S. Baltūsis, S. Leonas, M. Mataitis, A. Ronkus ir S. Žilinskas³³.

Prie Apeliacinių rūmų tuo metu veikė prokuroras, keturi jo padėjėjai ir trys ypatingieji tardytojai.

Apeliacinių rūmų kompetencijai nusakyti buvo skirti trys Teismų santvarkos įstatymo straipsniai. Pirmiausia įstatymo 18 straipsnis skelbė, jog Apeliaciniai rūmai yra „apeliacinė instancija byloms, kurias spendžia apygardų teismai pirmąja instancija“. Toliau įstatymas nustatė, jog Apeliaciniai rūmai yra ir pirmosios instancijos teismai: šia tvarka jam pavestos baudžiamosios bylos dėl nusikalstamų darbų, padarytų „prieš valstybės saugumą“ (19 str.), kiek jos nepriklausė karinių teismų kompetencijai, kitaip tariant – kiek jose nusikalstamos veikos nebuvo kvalifikuojamos pagal Ypatingus valstybės apsaugos įstatus. Pagaliau, Apeliaciniai rūmai buvo teismai byloms, „kurias jiems paveda kiti įstatymai“ (20 str.).

Turimi statistiniai duomenys apie Apeliaciniuose rūmuose užbaigtas bylas atskirais metais (1933 ir 1935–1939) pateikiami lentelėje³⁴.

Iš lentelės duomenų matyti:

1. Pagrindinę Apeliaciniuose rūmuose baigtų bylų dalį, neskaitant „kitų“, sudarė bylos, nagrinėtos antrosios instancijos (apeliacine) tvarka, pirmosios instancijos tvarka prieš tai išnagrinėtos apygardos teismuose: turimais statistiniais duomenimis, jų per nurodytą laiką būta 5403 (pirmosios instancijos tvarka per tą patį laikotarpį Apeliaciniuose rūmuose išspręsta 340 bylų, arba beveik šešiolika kartų mažiau).

31 Oficialinė dalis. *Teisė*. 1933, 24: 48.

32 Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1939, Nr. 631-4531.

33 Baltūsis, S., *supra* note 26, p. 30-31.

34 Lentelė sudaryta remiantis duomenimis, publikuotais: Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1933 metais. *Teisė*. 1934, 25: 95; Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1935 metais. *Teisė*. 1936, 33: 113; Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1936 metais. *Teisė*. 1937, 37: 146; Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1937 metais. *Teisė*. 1938, 41: 140; Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1938 metais. *Teisė*. 1939, 45: 110; Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1939 metais. *Teisė*. 1940, 50: 75.

Duomenys apie Apeliaciniuose rūmuose užbaigtas bylas

Metai	Antroji instancija			Pirmoji instancija			Kitos bylos			Iš viso
	(Įstatymo 18 str.)			(Įstatymo 19 str.)			(Įstatymo 20 str.)			
	Civili- nės	Baudžia- mosios	Iš viso	Civili- nės	Baudžia- mosios	Iš viso	Civili- ninės	Baudžia- mosios	Iš viso	
1933	45	169	214	-	-	-	22	462	484	698
1935	187	1112	1299	-	68	68	76	747	823	2190
1936	95	922	1017	-	104	104	549	618	1167	2288
1937	52	803	855	-	78	78	183	668	851	1784
1938	32	818	850	-	43	43	58	547	605	1498
1939	61	1107	1168	-	47	47	20	496	516	1731

2. Lentelėje pateikiami duomenys rodo, kad pagrindinę dalį bylų, antrosios instancijos tvarka išnagrinėtų Apeliaciniuose rūmuose, sudarė baudžiamosios bylos – 4931, arba 91 procentą visų čia apeliacine tvarka išnagrinėtų bylų. Civilinės bylos tesudarė nežymią likusiąją Apeliacinių rūmų antrosios instancijos tvarka išnagrinėtų bylų dalį. Tai laikina ir, kaip rodo lentelė duomenys, mažėjanti šio teismo krūvio dalis: pagal iki 1933 metų galiojusią tvarką apygardos teismai pirmąja instancija buvo ne tik baudžiamosioms, bet ir brangesnėms civilinėms byloms, kuriose sprendimai apeliacine tvarka tuomet galėjo būti skundžiami Vyriausiajam Tribunolui; įsigaliojęs Teismų santvarkos įstatymas, kuris visas civilines bylas perdavė apylinkės teismams, apygardos teismus įpareigojo jų pradėti ir neužbaigtas pirmosios instancijos bylas, tarp jų civilines, užbaigti, bet apeliacine instancija joms, pagal Teismų santvarkos įstatymo 413 ir 414 straipsnius, jau tapo Apeliaciniai rūmai.

3. Teismų santvarkos įstatymo 16 straipsnyje įvardijant pirmosios instancijos tvarka apygardos teismuose išnagrinėtąsias bylas, apeliacine tvarka perduodamas nagrinėti Apeliaciniais rūmams, konkrečiai omenyje turėta baudžiamąsias bylas už nusikaltimus, užtraukiančius sunkių darbų kalėjimo bausmę ir nepavestas kitiems teismams. Tuo tarpu Apeliaciniais rūmams pirmosios instancijos tvarka nagrinėti įstatymas pavedė tik gana siaurą baudžiamųjų bylų kategoriją – Apeliaciniai rūmai pirmosios instancijos teismu buvo apygardos teismams neteismingoms baudžiamo-

sioms byloms, t. y. dėl nusikalstamų darbų, padarytų „prieš valstybės saugumą“. Jos ir sudarė visas paminėtas per tą laikotarpį pirmąja instancija nagrinėtas 340 bylų.

Daugiausia tai buvo bylos už nusikalstamas veikas, kvalifikuotas pagal 1934 metų Tautai ir valstybei saugoti įstatymo³⁵, numačiusio nemaža įvairių, kartais gerokai apibendrintai, nekonkrečiai suformuluotų nusikaltimų sudėčių, tokių, kaip lietuvių tautos, Lietuvos valstybės, jos ženklo, vėliavos ir t. t. įžeidimas ar niekinimas, piliečių valstybinės ištikimybės, vieningumo ar atsparumo silpninimas, pramanytų ar iškraipytų žinių apie valstybės valdžios institucijos ar valstybės įstaigos veikimą skleidimas, taip pat paramos nusikalstamam veikimui prieš Lietuvos valstybę užsienyje ieškojimas, priklausymas nesuderinamoms su Lietuvos valstybės ar lietuvių tautos interesu užsienio organizacijoms, maišto ar kitokio pavojingo valstybei nerimo kėlimas, agitavimas daryti tai, kas kenkia Lietuvos valstybės ar lietuvių tautos interesui ir kt. Iš tiesų, tarp Apeliacinių rūmų pirmąja instancija nagrinėtų baudžiamųjų bylų buvo bylos dėl įvairiausių veikų, pradedant pramanytų gandų, sukeliančių „valstybei pavojingą nerimą“, skleidimu, nacionalistinių dainų, tuo „varant propagandą už nacionalistų idėjas“, dainavimu, „gerbtino ir brangintino, turinčio simbolinės reikšmės lietuvių tautai“ ažuolo niekinimu, baigiant šnipinėjimu svetimai valstybei, priklausymu komunistų partijai, komunistiniu veikimu ir pan³⁶.

Įstatymams nepasisakius dėl galimybių skųsti šiose bylose Apeliacinių rūmų pirmosios instancijos tvarka padarytus sprendimus, Vyriausiojo Tribunolo visuotinis susirinkimas buvo priėjęs išvadą, jog Apeliacinių rūmų sprendimai bylose dėl nusikalstamų darbų valstybės saugumui galėjo būti skundžiami Vyriausiajam Tribunalui kasacijos tvarka³⁷.

4. Bylos, oficialiai priskiriamos „kitų“ kategorijai, sudarė gana ženklią Apeliacinių rūmų užbaigtų bylų dalį – per aptariamą laikotarpį tai 4446 bylos, arba beveik 44 procentai visų Apeliaciniuose rūmuose užbaigtų bylų. Šiuo požiūriu Apeliaciniai rūmai daugiausia buvo instancija nukentėjusiųjų skundams dėl prokurorų nutarimų apie kvotos arba tardymo nutraukimą (remiantis Lietuvoje galiojusiu carinės Rusijos baudžiamojo proceso įstatymo 277 str.), taip pat dėl apygardos teismų nutarimų nutraukti baudžiamąjį persekiojimą dėl nuostolių, padarytų neteisėtai teisėjų, prokurorų, kitų teismo valdininkų veiksmais, atlyginimo, tvarkomuosiuose posėdžiuose svarstyti³⁸.

Apeliacinių rūmų pirmininkui Teismų santvarkos įstatymas pavedė prižiūrėti apygardų teismus ir jų veiklą: lankyti teismus ir tikrinti jų darbą, išsireikalauti konkrečias bylas, reikalauti iš teisėjų žinių ir pasiaiškinimų, nurodyti teismams pašalinti pastebėtą netvarką, siūlyti iškelti teisėjams drausmines bylas. Ši priežiūra, kaip buvo

35 Tautai ir valstybei saugoti įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1934, Nr. 437-3044.

36 LCVA. Fondas 932, apyrašas 1 – Apeliaciniai rūmai. Baudžiamosios bylos 1934–1940.

37 Byla, J. Teisimas nusik. darbų prieš valstybės saugumą. *Teisė*. 1935, 29: 66.

38 Apeliaciniai rūmai. *Teisininkų kalendorius 1934 metams*. Kaunas (be m.), p. 157.

akcentuota įstatyme, negalėjo liesti teisėjams garantuoto nepriklausomumo, jiems sprendžiant konkrečias bylas.

Tokiu būdu 1933 metų Teismų santvarkos įstatymas eilinei teismo bylai nustatė trijų instancijų galimybę: dvi – t. y. pirmosios instancijos ir apeliacine tvarka – bylos sprendimui iš esmės, ir trečiąją, kasacinę – patikrinimui, ar teisingai ir nepažeidžiant byloje pritaikyti materialiniai ir procesiniai įstatymai. Beje, šis savo esme logiškas ir racionalus teismų sistemos patobulinimas visuotinio pritarimo nesusilaukė, ką rodo išėivijoje publikuota rekomendacija, atgavus Lietuvai nepriklausomybę, grįžti prie trijų grandžių teismų sistemos, buvusių Apeliacinių rūmų sąskaita praplečiant apygardos teismų kompetenciją, o juos pačius sujungiant su Vyriausioju Tribunolu ir sudarant vieną vyriausiąją teisumą, siūlytą pavadinti Lietuvos Respublikos Teismu³⁹.

3. Apeliaciniai rūmai okupacijos sąlygomis

1940-ieji nepriklausomos Lietuvos teismų sistemai reiškė užsitęsusio laikino likvidavimo pradžią.

Teismų sistemos griovimas bei naujos diegimas, prasidėjus sovietinei Lietuvos okupacijai, nebuvo forsuojamas. Pradžioje tenkintasi skubiu „esminiu teismo organų personalinės sudėties pakeitimu“⁴⁰, „atleidžiant iš pareigų reakcinguosius teisėjus“⁴¹ ir į jų vietą „paskiriant teisėjais asmenis iš darbininkų, valstiečių, pažangiosios darbo inteligentijos“⁴². Tam tikslui buvo skubiai pakoreguoti dar nepanaikinto 1933 metų Teismų santvarkos įstatymo nuostatai, įtvirtinę teisėjų nepakeičiamumo principą ir nustatę jiems aukštus kvalifikacinius reikalavimus: liepos 1 d. paskelbtas tariamai laikinas šio įstatymo pakeitimas⁴³, leidžiantis, motyvuojant „teisingumo darymo nau-da“, be kokių nors suvaržymų atleisti iš pareigų arba perkelti į kitą vietą teisėjus be jų sutikimo ir formaliai laikinai, vieneriems metams, sankcionuojantis galimybę teisėjo pareigoms skirti bet kurį „pasiruošusį tam darbui“ asmenį, nekreipiant dėmesio į buvusios įstatymo redakcijos reikalaujamą mokslo cenzą, tarnybos stažą arba teisėjo egzaminų rezultatus; apie skiriamojo asmens pasirengimą teismo darbui pavesta laisvai spręsti teisingumo ministrui, tiksliau – jo vardu atitinkamoms partinėms instancijoms.

39 Kairys, J. Kai kurių teisinių problemų išvakarėse. *Teisininkų žinios*. 1954, 6: 5.

40 Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas (1940–1967)*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Ekonomikos institutas, 1968, p. 18.

41 Liakas, A. Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. *Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 213.

42 Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984, p. 63.

43 Laikinas teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 713–5596.

Patys pasiprašę, nuo liepos 5 d. pareigas Apeliaciniuose rūmuose nustojo eję E. Balbachas, S. Dorošukas ir M. Rašinskas; atleidus dar penkis, per keletą dienų juose teliko J. Gudauskis, iki rugsėjo 15 d. tebetituluotas teismo pirmininku, ir V. Šarka. Rūmų personalas buvo papildytas tarpukaryje keletą metų Mažeikiuose bei Kelmėje apylinkės teisėjo darbą dirbusiu L. Petrausku, keletui dienų nominaliai tapusiu naujuoju pirmininku, ir J. Zimanu – advokatu, nepriklausomybės metais nekart teismuose gynusiu komunistine veikla kaltinamus asmenis⁴⁴.

Rugpjūtyje įforminus Lietuvos įjungimą į SSRS, jau imtasi diegti sovietinę teismų sistemą. Vietos buvusiems Lietuvos teismams nepaliko Lietuvai primestoji 1940 metų sovietinė konstitucija. Šios konstitucijos „priėmimo“ dieną vadinamasis liaudies seimas, jau pasivadinęs Lietuvos TSR Aukščiausiąja Taryba, oficialiai pritarė respublikos Aukščiausiojo teismo sudarymui, kurio nariu, tarp kitų, tapo naujasis Apeliacinių rūmų narys J. Zimanas⁴⁵. Apeliaciniai rūmai (sykiu ir Vyriausiasis Tribunolas) oficialiai panaikinti nuo spalio 1 d.⁴⁶

Nemaža dalis buvusių teisėjų buvo represuoti, tarp jų į atšiaurias Rusijos sritis ištremti buvę Apeliacinių rūmų teisėjai K. Kazlauskas, M. Mataitis, M. Rašinskas, S. Sasnauskas, S. Žilinskas⁴⁷. Suimti L. Balbachas ir J. Gudauskis; pirmajam pavyko pasinaudoti repatriacijos į Vokietiją galimybe, antrasis buvo išlaisvintas prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui ir išsilakščius kalėjimo administracijai⁴⁸.

Bolševikus 1941 metais birželyje iš Lietuvos išvijus, Laikinoji Lietuvos vyriausybė deklaravo šalies nepriklausomybę. Prisiėmusi įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valstybės valdžių funkcijas, ji ėmėsi skubių priemonių teisminei valdžiai, kitaip tariant – iki sovietinės okupacijos veikusiai Lietuvos teismų sistemai, atkurti. Per radiją paskelbtu šios Vyriausybės teisingumo ministro M. Mackevičiaus birželio 29 d. įsakymu buvusiems Lietuvos Respublikos teismų darbuotojams, dirbusiems iki 1940 m. birželio 15 d., nurodyta nedelsiant grįžti į darbo vietas, perimti turėtąsias patalpas, turtą, bylas ir jų administravimą; ten, kur teisėjų neliko ir nespėta paskirti naujų, laikinai administravimą pavesta perimti žemesniems tų įstaigų tarnautojams, o tokių nesant, įstaigų apsaugą įpareigota perimti policija⁴⁹. Į atsirusias vakansijas

44 Vilbikas, A., *supra* note 5, p. 110.

45 *Lietuvos liaudies seimas*. Stenogramos ir medžiaga. Vilnius: Mintis, 1985, p. 211–212; Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo veikimo laikinųjų nuostatų. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

46 Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo. *Lietuvos TSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys*. 1940, Nr. 3.

47 L. K. Lietuvos teisininkų likimas. *Teisininkų žinios*. 1954, 8: 2; 10: 4.

48 *Ibid.* *Teisininkų žinios*. 1954, 9: 4; Mūsų sukaktuvinė. *Teisininkų žinios*. 1952, 1: 13; Baltūsis, S., *supra* note 26, p. 32.

49 Teisingumo ministro įsakymas Nr. 4. LCVA. F. R-1549, ap. 1, b. 28, lap. 45; Stravinskas, P. Lietuvos teismų teisinė padėtis vokiečių okupacijos metu. *Teisininkų žinios*. 1954, 8: 3.

imta skirti naujus žmones, pirmiausia pagal galimybes panaudojant žemesnio rango tą pačių įstaigų tarnautojus⁵⁰.

Laikinai eiti Apeliacinių rūmų tvarkytojo pareigas teisingumo ministro liepos 1 d. įsakymu pavesta buvusiam jų pirmininkui J. Gudauskiui⁵¹. Liepos 2 d. Laikinoji Vyriausybė paskelbė naikinanti sovietinės valdžios įvestus ir atkurianti iki 1940 m. birželio 15 d. galiojusius įstatymus, tarp jų atnaujintas 1933 metų Teismų santvarkos įstatymo veikimas. Remdamasis šiuo Vyriausybės nutarimu, teisingumo ministras liepos 4 d. J. Gudauskiui pavedė „atstatyti bolševikų valdžios sulikviduotuosius Apeliacinius rūmus ir pradėti darbą“⁵².

Tokiu būdu, okupacinei valdžiai nesikišant, sovietinius teismus Lietuvoje pakeitė atgaivinti iki sovietinės okupacijos veikę teismai⁵³, atgavę „pilną jų nepriklausomybės metų vaizdą“⁵⁴. Gražintas net teisėjų profesinės kvalifikacijos reikalavimas: liepos 15 d. Teismų santvarkos įstatymo pakeitimu⁵⁵ atkurta tvarka, leidžianti teisėjais skirti tik turinčius aukštąjį teisinį išsilavinimą ir tinkamai pareigoms pasiruošusius asmenis ir tik išimtiniais atvejais – nebaigusius, bet teismuose dirbusius iki sovietinės okupacijos pradžios; uždrausta teisėjais skirti veikusius prieš lietuvių tautos interesus arba tiems interesams pavojingus žmones. Teisėjų skyrimas pavestas ministrui pirmininkui, teisingumo ministro teikimu.

Dėl šių Laikinosios Vyriausybės priemonių jau 1941 m. liepos 9 d. atsirado pagrindas konstatuoti, kad esantys panaikinti visi sovietų valdžios įsteigtieji teismai ir atkurti iki 1940 m. birželio 15 d. veikę teismai bei galioję įstatymai⁵⁶.

Nors Apeliaciniai rūmai, jų patalpoms esant užimtoms vokiečių kariuomenės, realiai veiklos kurį laiką negalėjo pradėti, o ėjusiam Rūmų pirmininko pareigas J. Gudauskiui teko glaustis Teisingumo ministerijos patalpose⁵⁷, minėtasis Laikinosios Vyriausybės liepos 2 d. nutarimas kiek pakoregavo jų kompetenciją, be apeliacinės instancijos apygardos teismų išspręstoms baudžiamosioms byloms funkcijos, numatydamas dar ir pirmosios instancijos teismo ne tik politinio pobūdžio baudžiamosioms, bet ir kai kurioms civilinėms byloms funkciją.

Vokiečių okupacinei valdžiai 1941 m. rugpjūčio 5 d. Laikinąją Vyriausybę paleidus, lietuviški teismai, okupacinės valdžios vadinti krašto teismais, kiek tai buvo tuo

50 Braślauškas, J. Teismų kompetencijos nacių okupuotoje Lietuvoje klausimu. *Jurisprudencija*. 2001, 19 (11): 212.

51 Teisingumo ministro įsakymas Nr. 9. *LCVA*. F. R-1549, ap. 1, b. 28, lap. 59.

52 Teisingumo ministro įsakymas Nr. 12. *LCVA*. F. R-1549, ap. 1, b. 28, lap. 77.

53 Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Teisininkų kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.], p. 187; Baltūsis S., *supra* note 26, p. 31.

54 Stravinskis, P., *supra* note 49, p. 3.

55 *Supra* note 53.

56 Žinios apie Lietuvos teismus. *LCVA*. F. R-1549, ap. 1, b. 29, lap. 37.

57 *Ibid.*

metu įmanoma, savo darbo nenutraukė. Formaliai susidarė ekstraordinarinė situacija, kai, įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią Lietuvoje pasisavinus okupantams, į okupacinį „teisingumą“ vykdančių institucijų rankas neperėjusi jos teisminė valdžia toliau vadovavosi lietuviškais įstatymais ir savo sprendimus skelbė Lietuvos Respublikos vardu (vokiečiams vėliau tai uždraudus, jie imti skelbti įstatymų vardu). Teismas šiuo atveju vadovavosi konstituciniu teisėjų nepriklausomumo principu, sudariusiu teisines prielaidas tęsti Lietuvos teisingumo valdžią, net ir esant sutrikdytom kitoms valstybės valdžios funkcijoms⁵⁸.

Okupanto interesams tenkinti – ne teisingumui vykdyti, o gyventojų pasipriešinimui slopinti ir okupanto vykdytam terorui legalizuoti – 1941 metų pabaigoje įsteigus Vokiečių aukštesnįjį teismą Rygoje ir ypač Vokiečių teismą Kaune (*Deutsches Gericht Kaunen*) su skyriais Vilniuje ir Šiauliuose bei kai kuriuos kitus vokiečių teismus, jų veikla ženkliai susiaurino lietuviškų teismų, dabar teisingumą galėjusių vykdyti tiek, kiek tai nepriklausė vokiečių įstaigų kompetencijai⁵⁹, galimybes⁶⁰. Iš krašto teismų kompetencijos pašalintos civilinės bylos, „liečiančios vokiečių ir žydų tautybės asmenis, o taip pat klausimus, liečiančius žemės sklypus ir įmones“; baudžiamosiose bylose šie teismai liko kompetentingi tik teisiant ne vokiečių tautybės žmones, kurių nusikaltimai nebuvo susiję su vokiečių Reicho reikalais ir jei jiems gresianti bausmė buvo ne didesnė nei laisvės atėmimas iki šešerių metų. Vokiečių teismo prokuroro reikalavimų ir bet kurios kitos bylos turėjo būti perduotos vokiečių teismui⁶¹.

Jau funkcionuojančius Lietuvos teismus okupantai oficialiai sankcionavo („leido pradėti“ faktiškai jau daugiau nei pusmetį vykdomą jų veiklą) 1942 m. vasario 14 d. potvarkiu, nepalietusiu tik jau veikusio ir suspėjusio išspręsti „visą eilę bylų“⁶² Vyriausiojo Tribunolo, – buvo nurodyta, kad jis „savo darbo nepradeda“⁶³. Tuo būdu Vyriausiasis Tribunolas okupacinės valdžios iš tiesų buvo panaikintas, dalį jo funkcijų perduodant Apeliaciniais rūmams kaip aukščiausiame likusiam krašto teismui⁶⁴.

Teisėjų sudėtimi ir kompetencija Apeliaciniai rūmai okupuotoje Lietuvoje jau mažai tepanašėjo į nepriklausomybės laikų teismus⁶⁵.

Pirmiausia, krašto teismai teisingumą galėjo vykdyti tik tiek, kiek tai nepriklausė vokiečių įstaigų kompetencijai. Apeliaciniuose rūmuose veikusiems Civiliniam ir

58 Stravinskas, P., *supra* note 49, p. 3.

59 Potvarkis dėl laikinojo krašto teisminių įstaigų teisingumo darbo vykdymo Lietuvos generalinėje srityje. *Teisinių kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.], p. 193–194.

60 Stravinskas, P., *supra* note 49, p. 4.

61 Bulavas, J. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Ekonomikos institutas, 1969, p. 79.

62 Stravinskas, P., *supra* note 49, p. 4.

63 *Supra* note 59; Stravinskas, P., *supra* note 49, p. 4.

64 Baltūsis, S., *supra* note 26, p. 32.

65 *Supra* note 3, p. 12.

Baudžiamajam skyriams pavesta spręsti apeliacinius ir kitokius skundus dėl apygardos teismo pirmąja instancija ngrinėtų bylų sprendimų (antrosios instancijos nutarimai negalėjo būti skundžiami). Buvusi Vyriausiojo Tribunolo kompetencija pavesta specialiai sudarytam Apeliacinių rūmų Ypatingajam skyriui, į kurio sudėtį įėjo Rūmų pirmininkas ir po du Civilinio bei Baudžiamojo skyrių narius, paskirtus Teisngumo generalinio tarėjo. Be to, Ypatingasis skyrius buvo laikomas administraciniu teismu byloms, anksčiau spręstoms Vyriausiojo tribunolo⁶⁶.

Įsigaliojo reikalavimas skiriamus krašto teismų teisėjus teikti tvirtinti vokiečių generaliniam komisarui, kiekvienas jų privalėjo išpareigoti paklusti vokiečių civilinės valdžios potvarkiams⁶⁷.

Apeliacinių rūmų pirmininku paskirtas S. Baltūsis. Civiliniame skyriuje, pirminkaujamame J. Gudauskio, teisėjais dirbo J. Danauskas, J. Grigaitis ir J. Boreiša; Baudžiamajame, su J. Staškevičiumi priešakyje, teisėjavo P. Adomavičius, S. Dorušukas, P. Budrevičius, A. Augustauskas-Bredikis, V. Mieželis, V. Šarka, P. Duoba ir J. Valtys (pastarajam mirus – A. Valavičius)⁶⁸. Iš keturiolikos paskutinių Apeliacinių rūmų teisėjų, dirbusių vokiečių okupacijos metais, penki juose buvo dirbę ir Lietuvai netenkant nepriklausomybės, septyni tuomet buvo Vyriausiojo Tribunolo, du – Kauono apygardos teismo teisėjais.

Lietuviškų krašto teismų, tarp jų ir Apeliacinių rūmų, veikla tęsėsi iki vokiečių okupacijos pabaigos: sovietinės kariuomenės užgrobtose teritorijose 1944 metų vasarą tiesiai imtasi atkurti sovietines teismo įstaigas, kuriomis susirūpinta dar 1942–1943 metais ir ėmus Sovietų sąjungos užfrontėje skubos tvarka rengti joms kadrus⁶⁹. Formaliai sovietinių teismų veikla Lietuvoje atnaujinta 1944 m. sausio 25 d. Maskvoje sovietinės Lietuvos Liaudies komisarų tarybos nutarimu⁷⁰.

Atgimimo Lietuvos teismų sistema tesulaukė po penkiasdešimties metų.

Išvados

1. Apeliacinių rūmų įsteigimu 1933 metais užbaigtas Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų sistemos, išlikusios iki mūsų dienų, formavimas.

66 Antrasis parėdymas dėl laikinojo krašto teisminių įstaigų teisingumo darbo vykdymo Lietuvos generalinėje srityje. *Teisininkų kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.], p. 208.

67 *Supra* note 59, p. 194.

68 Apeliaciniai rūmai. *Teisininkų kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.], p. 119–120; *Teisininkų kalendorius 1944 metams*. Kaunas: LTD [be m.], p. 120.

69 Apanavičius, M.; Dvareckas, S., *supra* note 42, p. 66; Liakas, A., *supra* note 41, p. 229.

70 Dėl Lietuvos TSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo. Lietuvos TSR LKT 1944 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 32. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys*. I tomas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės lietuvių leidykla, 1956, p. 84.

2. Pagrindinę Apeliaciniuose rūmuose baigtų bylų dalį tarpukaryje sudarė apeliacinės bylos, pirmąja instancija nagrinėtos apygardos teismuose. Jos, taip pat pirmosios instancijos tvarka juose nagrinėtos bylos už nusikaltimus valstybės saugumui, leidžia konstatuoti, kad ši teismo įstaiga buvo skirta iš esmės baudžiamosioms byloms.

3. Oficialiai panaikinti sovietinės okupacijos pradžioje, Apeliaciniai rūmai kartu su kitais Lietuvos nepriklausomybės metų teismais atkurti prasidėjus vokiečių okupacijai. Okupantams perėmus įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią, lietuviška teisminė valdžia neperėjo į okupacinį „teisingumą“ vykdančių institucijų rankas.

Literatūra

- Antrasis parėdymas dėl laikinojo krašto teisminių įstaigų teisingumo darbo vykdymo Lietuvos generalinėje srityje. *Teisininkų kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.].
- Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.
- Apeliaciniai rūmai. *Teisininkų kalendorius 1934 metams*. Kaunas (be m.); *Teisininkų kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.]; *Teisininkų kalendorius 1944 metams*. Kaunas: LTD [be m.].
- Baltūsis, S. Lietuvos teismai. *Sėja*. 1974, 1/2.
- Baudžiamojo proceso įstatymas (bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga). „Teisės“ priedas A. Kriščiukaičio suredaguotas. Kaunas, 1924.
- Byla, J. Lietuvos teismo dvidešimtmečio sukaktis. *Teisė*. 1938, 44.
- Byla, J. Teisimas nusik. darbų prieš valstybės saugumą. *Teisė*. 1935, 29.
- Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1933 metais. *Teisė*. 1934, 25.
- Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1935 metais. *Teisė*. 1936, 33.
- Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1936 metais. *Teisė*. 1937, 37.
- Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1937 metais. *Teisė*. 1938, 41.
- Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1938 metais. *Teisė*. 1939, 45.
- Bylų eiga Apeliaciniuose rūmuose 1939 metais. *Teisė*. 1940, 50.
- Braslauskas, J. Teismų kompetencijos nacių okupuotoje Lietuvoje klausimu. *Jurisprudencija*. 2001, 19 (11).
- Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas (1940–1967)*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Ekonomikos institutas, 1968.
- Bulavas, J. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Ekonomikos institutas, 1969.
- Dėl Lietuvos TSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo. Lietuvos TSR LKT 1944 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 32. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys*. I tomas. Vilnius, 1956.
- Dėl LTSR Aukščiausiojo Teismo veikimo laikinųjų nuostatų. *Lietuvos TSR*

- Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.
- Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo. *Lietuvos TSR Vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys*. 1940, Nr. 3.
- Kairys, J. Kai kurių teisinių problemų išvakarėse. *Teisinių žinios*. 1954, 6.
- Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas. *Lietuvos Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/26.
- Laikinas Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 713-5596.
- Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymų pakeitimas ir papildymas. *Vyriausybės žinios*. 1921, Nr. 68/607
- Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1924, Nr. 160-1140; 1926, Nr. 238-1543.
- LCVA. F. 932, apyrašas 1 – Apeliaciniai rūmai. Baudžiamosios bylos 1934–1940.
- Liakas, A. Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. *Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
- Lietuvos apeliacinis teismas. The Court of Appeal of Lithuania* [be v. ir d.].
- Lietuvos liaudies seimas*. Stenogramos ir medžiaga. Vilnius: Mintis, 1985.
- Lietuvos teismas 1918–1928*. Red. A. Kriščiukaitis. Kaunas: Teisingumo ministerija, 1930, p. 202.
- Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*. Sudarė A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991.
- L. K. Lietuvos teisininkų likimas. *Teisinių žinios*. 1954, 8; 9; 10.
- Mačys, V. Teisingumo ministerijos 1921 metų darbuotės apžvalga. *Teisė*. 1922, 2.
- Maksimaitis, M. Teismų santvarkos pagrindų formavimasis Lietuvoje (1918–1933). *Jurisprudencija*. 2013, 20 (2).
- Ministrų kabineto 1928 08 07 pos. protokolas. *LCVA*. F. 923, ap. 1, b. 556.
- Mūsų sukaktvininkai. *Teisinių žinios*. 1952, 1.
- Oficialinė dalis. *Teisė*. 1933, 24; 1940, 50.
- Paaiškinamasis raštas prie Teismų sutvarkymo įstatymo projekto. *LCVA*. F. 1556, ap. 3, b. 16.
- Paaiškinimas įstatymui „Laikinasis Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymas“⁶. *Lietuvos Vyriausybės žinios*. 1919, Nr. 2-3/27.
- Potvarkis dėl laikinojo krašto teisminių įstaigų teisingumo darbo vykdymo Lietuvos generalinėje srityje. *Teisinių kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.].
- Respublikos Prezidento aktai. *Vyriausybės žinios*. 1939, Nr. 675-4992, 4994, 4995, Nr. 679-5033.
- Römeris, M. *Administracinis teismas*. Kaunas: Lietuvos universitetas, Teisų fakultetas, 1928.
- Römeris, M. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakultetas, 1931.
- Römeris, M. Teisinės valstybės organizacija. *Lietuvos universitetas 1927–1928 mokslo metais (1927.IX.1 – 1928.II.16)*. Kaunas: Lietuvos universitetas, 1928.
- Sagatienė, D. *Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
- Šamajauskas, K. *Lietuviškasis teismas. Teisė*. 1934, 25.

- Skipitis, R. Petras Leonas – Lietuvos teisingumo kūrėjas. *Teisininkų žinios*. 1965, 27/28.
- Stravinskas, P. Lietuvos teismų teisinė padėtis vokiečių okupacijos metu. *Teisininkų žinios*. 1954, 8.
- Tautai ir valstybei saugoti įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1934, Nr. 437-3044.
- Teisingumo ministerijos etatų pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 422-2917; 1934, Nr. 437-3046; 1939, Nr. 631-4525.
- Teisingumo ministro įsakymas Nr. 4, Nr. 9, Nr. 12. LCVA. F. R-1549, ap. 1, b. 28.
- Teismų santvarkos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 419-2900.
- Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1939, Nr. 631-4531.
- Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Teisininkų kalendorius 1943 metams*. Kaunas: LTD [be m.].
- Teismų sutvarkymo įstatymas. Projektas. LCVA. F. 1556, ap. 3, b. 16.
- Toliušis, Z. *Lietuvos teismų sutvarkymas*. Antroji laida. Kaunas, 1926.
- Vilbikas, A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje (1918–2008)*. Šiauliai, 2009.
- Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. Vilnius: Mokslas, 1977.
- Žinios apie Lietuvos teismus. LCVA. F. R-1549, ap. 1, b. 29.

Anotacija. Straipsnis skiriamas 1933 m. rugsėjo 15 d. Teismų santvarkos įstatymu įsteigtai naujai tos sistemos grandžiai – Apeliaciniam rūmams, užbaigusiai Lietuvos Respublikos bendrosios kompetencijos teismų sistemos, iš esmės tebefunkcionuojančios iki mūsų dienų, formavimą. Siekiama atskleisti šios teisminės institucijos įsteigimo tikslus ir eigą, jos organizacijos ir veiklos pagrindus bei reikšmę ir likimą okupacijų metais.

Reikšminiai žodžiai: teismų santvarka, teismų istorija, Lietuvos teismai, Apeliaciniai rūmai.

FROM THE HISTORY OF LITHUANIAN COURTS: THE COURT OF APPEAL (1933–1944)

Mindaugas Maksimaitis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. A temporary law of Courts of Lithuania and their work order promulgated in 1918 determined the three level court system with no cassation, where the decisions of the appeal as the higher court level were considered as final. Subsequently, in 1921, the partial cassation was instituted that concerned the cases solved by the Justices of the Peace and processed at the stage of appeal by district courts. Afterwards, it took almost the decade to prepare the bill supplementing the court system

with the special court of cassation and revision. The law was adopted and came into force in 1933.

The Chief Tribunal from the highest level of court system was reorganized into the Court of Cassation. The court system was also supplemented by the new Republic-wide court of appeal called the Court of Appeal. The aforementioned court was proclaimed as the first instance court assigned to deal with slender criminal cases concerning criminal behavior directed to security of the State, however, the main field of its duty became investigation of cases at the stage of appeal that were tried by the first instance courts.

After submitting by law all the civil cases to district courts, at the stage of appeal the cases had to be investigated in higher level district courts. Yet the Court of Appeal became an appeal instance for civil cases that according to the previous procedure were tried in the first instance by the higher level district courts. The unfinished aforementioned cases were left to be dealt with by the Court of Appeal.

Right after the occupation of the Soviet Union, the Court of Appeal together with other courts of the year of independence were abolished and by the new-formed temporary Government were reconstituted right after the German occupation. After the legislative and executive power was taken over by the recent occupants, the Lithuanian judiciary did not turn into the institution executing the occupation justice. According to the interest of invaders in the territory of Lithuania, the separate German judiciary system was formed and functioned in parallel with the Lithuanian judiciary system.

Keywords: *judicial system, the history of the courts, the courts of Lithuania, the Court of Appeal.*

Mindaugas Maksimaitis, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros profesorius emeritas. Mokslinių tyrimų kryptis: Lietuvos teisės ir teisinės minties istorija.

Mindaugas Maksimaitis, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Philosophy and History of Law, Professor Emeritus. Research interests: history of Lithuanian law and legal thought.